

Hein Koningen - Ontluikend natuurbesef en de ontwikkeling van heemtuinen

De periode rond 1900 (1894-1914) staat wel bekend als het natuurhistorisch of biologisch / pedagogisch réveil: onderwijzers als Heimans, Thijsse, Jaspers, Ceton, Heukels en Heinsius speelden hierin een rol. Heimans en Thijsse namen hun leerlingen naar buiten voor aanschouwelijk natuuronderwijs.

Het was de tijd waarin de plantensociologie ontstond, tegenwoordig vegetatiekunde. Professor Hugo de Vries, hoogleraar plantkunde aan de Universiteit van Amsterdam nam in 1897 in de Hortus Botanicus van Amsterdam een proef met de aanleg van een kunstmatig veen in een bak van 3 1/2 x 10 meter. De jonge hortulanus Adriaan (A.J.) van Laren plantte voor hem 150 plantensoorten van de Kortenhoefse Plassen en uit de Gooise en Gelderse heidestrecken. Al snel ging het onkruid woekeren en bleek onderhoud nodig. In zijn boek 'Zaaien en planten' van 1899 beschrijft De Vries dit veentje.

In Engeland en Duitsland ontstond het idee om wilde, inheemse planten te gebruiken in de tuin- en parkaanleg. William Robinson schiep een natuurlijke sfeer in zijn boeken *The Wild Garden* (1870) en *The English Flower Garden and Home Grounds* (1883). Echt vernieuwend was Willy Lange (1864-1941), tuinarchitect en leraar aan de Königliche Gärtnerlehranstalt in Berlijn-Dalem. In 'Die Gartengestaltung der Neuzeit' (1907) liet hij binnen de tuinkunst nieuwe mogelijkheden met wilde planten zien. In de Naturgarten wilde hij 'ideaal'beelden uit en naar de natuur verwezenlijken. Adriaan van Laren heeft de ideeën van Lange in ons land helpen uitdragen via het boek 'Decoratieve tuinbeplanting' (1913). Jac.P. Thijsse schreef zoals bekend over allerlei natuuronderwerpen, maar ook de schoonheid van de wilde planten en de mogelijkheid ze in tuin en park te gebruiken belichtte hij regelmatig. Voor Nederlandse ontwerpers en tuin- en landschapsarchitecten bleek Willy Lange een inspiratiebron. Th.J. Dinn, Van der Linden van Snelrewaard, Hartogh Heys van Zouteveen (1870-1943) en Geertruida Carelsen publiceerden over wilde planten in de tuinkunst en de manier waarop de sfeer die de beplanting van zichzelf had, versterkt kon worden.

Het aanleggen van tuinen en parken met wilde, inheemse planten begon met Thijsse's Hof in Bloemendaal (1925), De Laarmantuin in de Hortus Botanicus in Haren Gr. (1930), De Landschappentuin De Heimanshof in het Zuiderpark in Den Haag (1933), de Heimanshof in Vierhouten (1935) en De Braak en Thijssepark in Amstelveen (1940,1941).

Leonard Springer maakte het ontwerp voor Thijsse's Hof in Bloemendaal en de jonge Kees Sipkes (1896-1989), kweker en kenner van wilde planten, voerde de aanleg uit. Flora en fauna van de duinen in Kennemerland moesten in dit 'instructief plantsoen' te beleven zijn. Uitgangspunt waren plantensociologische principes en natuurlijke processen, ook bij het extensieve beheer van maaien en kappen. Thijsse leverde de soortenlijsten voor de beplanting en was daarmee in feite de eerste heemtuinpionier in ons land.

Kees Sipkes had vanaf begin 1920er jaren tot in de 1940er jaren had hij een kwekerij voor wilde, inheemse planten: De Teunisbloem in Overveen. Na de Tweede Wereldoorlog werd Sipkes beheerder van Voorne's Duin in Zuid-Holland waar hij Tenellaplas aanlegde.

Christiaan (C.P.) Broerse (1902-1995) kreeg eind jaren 1930 opdracht van het gemeentebestuur van Amstelveen om rond de oude veenplas De Braak (16e eeuw) een park aan te leggen. De informatie over plantengemeenschappen inspireerde hem. De veen- en moerasgrond rond de plas was ongeschikt voor een traditioneel park met cultuurgewassen. Bovendien had het gebied al een eigen sfeer. Broerse zorgde voor een creatieve omzetting van dit stuk natuur naar een park met een verhoogde belevingswaarde. Wat dat betreft trad hij in het voetspoor van Willy Lange. Snel daarna volgde de opdracht voor een tweede park in Amstelveen, het Jac.P. Thijssepark. Broerse kreeg een kundige rechterhand in de persoon van Koos Landwehr (1911-1996). Landwehr ontwikkelde een scala aan kweek en onderhoudstechnieken en – methoden voor de heemparken. Het is de combinatie van deze beide heemparkpioniers geweest die heeft geleid tot het Amstelveense succes op het gebied van heemparken.

Broerse was niet tevreden met de term instructief plantsoen, omdat het recreatie en

esthetiek uitsloot. Daarom introduceerde hij in 1946 de naam heempark. Het verschil tussen heempark en heemtuin is een kwestie van schaal. Heemgroen is aangelegd groen met wilde planten zonder de vorm of sfeer van een park of tuin, zoals bloemrijke bermen, bosranden, oevers, waterlopen, bloemenakkers.

Later gaf Ger Londo de voorkeur aan de namen natuurtuin en -park voor tuinen en parken waar natuur optimaal haar gaan mag gaan, vegetaties zich geheel natuurlijk mogen ontwikkelen, d.w.z. natuurlijke processen zich geheel spontaan en zelfstandig kunnen voltrekken, weliswaar onder een extensief beheer.

Na de oorlog volgden Zaandam (1950), Venlo (1950), Leiden (1958), Schiedam (1959), Rotterdam (1959, 1967), Delft (1966), Leiderdorp (1970) en Nijmegen (1970). Rond 1970 waren op ongeveer vijftien plaatsen in ons land heemtuinen en -parken aanwezig. De meeste waren aangelegd door gemeenten of grote organisaties en vakkundig ontworpen door een ontwerper of landschapsarchitect. Bij het publiek nam de bekendheid toe.

Vanaf eind jaren 1960 was er een sterk toenemende belangstelling voor natuur en milieu. Op de tuinbouwtentoonstelling 'Floriade' te Amsterdam in 1972, was veel ruimte voor wilde flora in de aanleg. Dat heeft het gebruik van wilde planten zeker gestimuleerd.

Ook particulieren, via verenigingen als KNNV, IVN, KMTP, legden tuinen met milieus voor wilde planten aan. Natuur- en milieueducatie speelde er een grote rol. Aandacht voor het ontwerp was er minder. Ontwerpers en tuinarchitecten waren er nog zelden bij betrokken.

Steeds meer vakliteratuur kwam beschikbaar. Vakmensen van gemeenten gebruikten 'Landschap en beplanting in Nederland' van C.G. van Leeuwen en M. Doing Kraft (1959) en 'Plantengemeenschappen in Nederland' van V. Westhoff en A.J. den Held (1969). Landwehr stelde de 'Geschiktheidslijst van wilde planten' (1968) samen. Later verschenen de uitgebreidere versies 'Heemparken en tuinen' (1973) en 'Inheemse planten voor park en tuin' (1980). Veel gelezen zijn ook 'Wildepplantentuinen' (1974) van Landwehr en Sipkes en 'Natuurtuinen en -parken' (1977) van Londo. Wilde, inheemse planten waren echter niet (op deze schaal) bij professionele kwekers verkrijgbaar. Alleen de plantsoendienst van Amstelveen had vanaf ca. 1965 zaai- en plantgoed ter beschikking. Rob Leopold en Dick van den Burg brachten herin vanaf 1978 verandering met het kleinschalige zaadteeltbedrijf 'Cruydt-Hoeck' in Groningen. Zij leverden wilde plantenzaden uitgaande van origineel Nederlands materiaal. Het bedrijf is overgenomen en bestaat nog altijd.

Marianne van Lier en Willy Leufgen kwamen na een inventarisatie in 1988 tot de ontdekking dat er inmiddels 100 heemtuinen of -parken waren. De 'Landelijke Werkgroep Heem- en Natuurtuinen' voorzag in de behoefte van het uitwisselen van ervaring. Net als het tijdschrift 'Oase'. In 1993 volgde de oprichting van Stichting Oase, een platform en forum voor betrokkenen bij heem- en natuurtuinen. In dat jaar bevat de Oasegids beschrijvingen van ruim 160 openbaar toegankelijke heemtuinen en -parken, wildepplantentuinen en natuurrijke tuinen en -parken.

In de huidige tijd maken de heemtuinen en -parken een moeilijke tijd door. Financiële bezuinigingen van de rijksoverheid hebben invloed op lagere overheden en andere organisaties, ook op het private vlak. Beheerders van de tuinen en parken moeten deze werkelijkheid onder ogen zien en zich beraden hoe hun tuinen veilig te stellen en te behouden voor de toekomst. In het bijzonder de oudere heemtuinen die vaak tot de waardevolste behoren.

Daarbij is het weggeven van gespecialiseerde vakkennis en ervaring en het beschikbaar blijven van enthousiaste en gemotiveerde ecologische hoveniers en vrijwilligers een toenemend probleem. De faciliteiten voor educatie zijn ook sterk verminderd. Natuur- en Milieucentra zijn bedreigd in hun voortbestaan. Het valt op dat burgers hiertegen nauwelijks in verzet komen. Naar educatie in heemtuinen- en parken is nooit echt onderzoek gedaan, dus over de werkelijke, huidige situatie op dit gebied zijn we niet echt op de hoogte. Het zou nuttig zijn als een onderzoek zou plaats vinden.